

ŞİRDE UYAK (KAFİYE)

Hazırlayan : Dr. Mustafa ALTUN
Ağustos 2003

I. UYAK (KAFİYE): En az iki dize sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki kelime arasındaki ses benzerliğidir.

İslâmiyet Öncesi Türk Edebiyatı döneminde yukarıda belirtilen tanımın aksine dize başında da uyak yapıldığı görülmektedir. Dize başındaki kelimelerin ilk harflerinden itibaren ses benzerliklerinin yer alması şeklinde gerçekleşen bu uyak düzeni İslâmî dönemle birlikte yerini klâsik uyak düzenine bırakmıştır. Aşağıda dize başı ve dize sonu uyak düzeninde iki örnek yer almaktadır.

1.ÖR: Umugumuz ugan alpniñ et'üz belgüsi.
Usadı ıdur yarukları öz yaş ülgüsi.
Uçuz bilmek ötkürmeki uz tuyunmakı.
Usun ödün nomlug tilgen tegsindürmeki.
Ulug tolun üni isigi toyı kuvragı.
Uz yaraşı ödleyüri kop erişleri.
Una bu ok adrukları birer bireri
Ulsuz tüpsüz erür üçün añga inanur men

Günümüz Türkçesiyle:

Ümidimiz olan kadir alpın vücüt belirtileri,
Her vakit gönderdiği ışıkları, hayat ölçüsü,
Herşeyin değersizliğini bilmesi ve etkili olması,
Uzun zamandan beri kanun çarkını çevirmesi,
Kuvvetli, dolgun sesi, sıcaklığı, topluluğu, cemâati,
Güzel ve yakışır öğütte bulunması, bütün davranışları,
İşte onda bu meziyetlerin her biri
Sonsuz bir derinlikte olduğu için, ona inanırım.

(Budizm'e ait bir şirden IX-X. yüzyıl)²

2.ÖR: Kanı didüğüm big erenler Hani dediğim bey erenler
Dünya menüm diyenler Dünya benim diyenler
Ecel aldı yir gizledi Ecel aldı yer gizledi
Fâni dünya kime kaldı Fani dünya kime kaldı
Gelimli gidümlü dünya Gelimli gidimli dünya
Son uçı ölümlü dünya Son ucu ölümlü dünya
(Dede Korkut'tan XV. yüzyıl)³

II. UYAK ÇEŞİTLERİ

a) YARIM UYAK: Tek bir ünsüz benzerliğine dayanan uyaktır. Bazı kitaplarda *tek ses benzerliği* şeklinde de tanımlanan yarım uyak, genellikle halk şiirinde kullanılır. Bir kısım şiirlerde çıkış noktaları aynı olan sesler uyaklanabilir: ç-c, t-d, ç-ş vb.

1.ÖR: Çoştı deli gönül çoştı — a
Sevdâ gelip serden aştı — a
Dediler Selvi Han göçtü — a
Emrah hâlin yaman olmuş — b

(Erzurumlu Emrah XIX. yüzyıl)

- 2.ÖR: “Yalnız duyan yaşar” sözü, derler ki doğrudur — a
“Yalnız duyan çeker” derim en doğru söz budur. — a
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)

b) **TAM UYAK** : Bir ünlü bir ünsüz ses benzerliğine dayanan uyaktır. Ünsüz benzerliği olmayan ve â, î ve û ünlüleriyle biten Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmış uyaklar da tam uyak olarak kabul edilir.

- 1.ÖR: Bir dem iken devlet-i dünyâyı bir dem sandılar — a
Bu fenâ gülzârinun ayşını âlem sandılar — a
(Necâtî XV. yüzyıl)⁴

- 2.ÖR: Sabrum alup felek mana yüz min belâ virür — a
Az olsa bir meta' ana il çoh bahâ virür — a
(Fuzûlî XVI. yüzyıl)⁵

- 3.ÖR: Dost bağının meyveleri erişti — a
Ayva benim alma benim nar benim — b
Çeşmim yaşı ummanlara karıştı — a
Cefâkârım sitemkârım var benim — b
(Gevheri XVII. yüzyıl)⁶

- 4.ÖR: O zaman vecd ile bin secde eder —varsa— taşım, — a
Her cerîhamdan, İlâhi, boşanıp kanlı yaşım, — a
Fıskırır ruh-ı mücerred gibi yerden na' şım; — a
O zaman yükselerek Arş'a değer belki başım. — a
(Mehmed Akif Ersoy XX. yüzyıl)

c) **ZENGİN UYAK**: İki ve ikiden fazla benzerliğe dayanan uyaktır. Bazı kitaplarda *tunç uyak* olarak anılır. Ancak bu iki terimin ayrı ayrı tanımlandığı kitaplara da rastlanmaktadır. Zengin kafiye ustalık isteyen bir uyak çeşididir. Şiiri okunuşu sırasında kulağı tırmalayan, hoş olmayan seslerin çıkmasına yol açmadan kullanmak gerekir. Bu arada Arapça ve Farsça kelimelerde *bir ünsüz* ve *bir uzun ünlü* ile yapılan uyakların zengin uyak olduğunu belirtmek gerekir.

- 1.ÖR: Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden, — a
Eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak, — b
Ve bir zamân bakacaksın semâya ağlayarak... — b
(Ahmed Haşim XX. yüzyıl)

- 2.ÖR: Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ ? — a
Şühedâ fıskırarak toprağı sıksan, şühedâ ! — a
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ, — a
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüdâ. — a
(Mehmed Akif Ersoy XX. yüzyıl)

e) **TUNÇ UYAK**: Bir kelimenin sesleri arasında başka bir kelimenin seslerinin bulunmasına dayanan benzeşmedir. İkiden fazla sesin benzeşmesi dolayısıyla *zengin uyakla* bir tutulduğu da olur.

1.ÖR: Bir gün dedim ki : “İstemem artık ne yer ne *yâr!*” —a
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyâr *diyâr* —a
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)

2.ÖR: Bursa’da eski bir cami avlusu —a
Küçük şadırvanda şakırdayan *su*;... —a
(Ahmet Hamdi Tanpınar XX. yüzyıl)

d) CİNASLI UYAK: Sesleri ve yazılışları aynı ancak anlamları farklı olan kelime ya da kelime gruplarında yapılan uyaktır. Divan şiirinde olduğu kadar halk şiirinde de kullanılan bu uyak çeşidine daha çok manilerde rastlanır. Cinaslı uyak bulunan manilere bu sebeple cinaslı mani adı verilmiştir.

1.ÖR: *Tası yok* —a
Ne vîran çeşme imiş —b
Su içecek *tası yok* —a
Yıkıldı vîran gönlüm —c
Yapacak *ustası yok* —a
Şu vefâsız dünyânın —d
Ucu var *ortası yok* —a
(Mâni)

2.ÖR: Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakit çok *geç*; —a
Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen *geç* —a
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)⁷

III. REDİF: Sözlük anlamı “*arkadan gelen*”dir. Uyaklardan sonra gelen redif, aynı görevde ve anlamda olan ek, kelime ve kelime grubu tekrarlarından oluşur. Divan ve halk şiirinde sıkça kullanıldığı halde, yeni Türk şiirinde kullanım alanı daralmıştır. Divan şiirinde özellikle kasidelerde, kullanılan redif dolayısıyla o redifle anılan şiirlere rastlanır: Fuzûlî’nin “*su*” redifli Su Kasidesi, Bâkî’nin “*sünbül*” redifli Sünbül Kasidesi gibi.

1.ÖR: Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara *su* —a
Kim bu denli dutuşuban odlara kılmaz çâre *su* —a
(Fuzûlî XVI. yüzyıl)⁸
Bîçâre gönüller! Ne giden son gemidir *bu!* —a
Hicranlı hayâtın ne de son mâtemidir *bu!* —a
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)⁹

2.ÖR: Ruhumu eritip de kalıpta dondurmuşlar —a
Onu İstanbul diye toprağa kondurmuşlar... —a
(Necip Fâzıl Kısakürek XX. yüzyıl)¹⁰

IV. UYAK DÜZENLERİ

a) DÜZ UYAK: Her beytin kendi arasında uyaklı olması ile oluşur. Uyak düzeni: *aa-bb-cc...*

ÖR: Günlerce ne gördüm, ne de bir kimseye *sordum*; —a
“Yarab! Hele kalp ağrılarım durdu.” *diyordum*. —a
His var mı bu âlemde nekâhet gibi *tatlı?* —b

Gönlüm bu sevincin helecanıyla *kanatlı*.... —b
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)

b) **ÇAPRAZ UYAK:** Dört dizeli bentlerle kurulan bir biçimdir. Her dörtlüğün tek ve çift sayılı dizeleri kendi aralarında uyaklıdır. Uyak düzeni: *abab-cdcd*...

ÖR: Ölüm âsûde bahar ülkesidir her *rinde* —a
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca *tüter* —b
Ve serin serviler altında kalan *kabrinde* —a
Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül *öter*. —b
(Yahyâ Kemâl Beyatlı XX. yüzyıl)

c) **SARMA UYAK:** Dört dizeli bentlerle kurulan bir biçimdir. Her dörtlüğün birinci ile dördüncü ve ikinci ile üçüncü dizeleri uyaklıdır. Uyak düzeni: *abba-cddc*...

ÖR: Her şey yerli yerinde; havuz başında *servi* —a
Bir dolap gıcırıyor uzaklarda *durmada*, —b
Eşya aksetmiş gibi tılsımlı bir *uykudan* —b
Sarmaşıklar ve böcek sesleri sarmış *evi*.... —a
(Ahmet Hamdi Tanpınar XX. yüzyıl)

ç) **ÖRÜŞÜK UYAK:** Üç dizeli bentlerden oluşur. En sonda tek bir dize bulunur. Uyak düzeni: *aba-bcb-cdc-ded-...e*

ÖR: Mavi bir gölge uçtu *pencereden* —a
Baktım: Avâre bir küçük *kelebek* —b
Yaramaz geldi kim bilir *nereden?* —b

Belli yorgundu; bir veremli *çiçek* —c
Gibi serpildi lambanın *yanına*; —d
Bir duman uçtu, gitti *titreyerek*... —c

Anladım kıydı yavrucuk *canına* —d
Söyle ey mavi gölge, söyle *eğer* —e
Bir ölümden de çok fenaysa *bana*, —d

Şu karanlık, şu kimsesiz *geceler*. —e
(Ali Canip Yöntem XX. yüzyıl)

² R. R. Arat, *Eski Türk Şiiri*, TDK, Ankara, 1986, s.76-77.

³ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, TDK, Ankara, 1989, s.251.

⁴ Mehmed Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divanı*, Tercüman 1001 Temel Eser, s.126

⁵ Hasibe Mazıoğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1986, s.128.

⁶ Şükrü Elçin, *Gevheri*, Kültür Bak. Yay.,Ankara, 1987,s.60.

⁷ Yahya Kemâl (Beyatlı), *Kendi Gök Kubbemizden*, MEB Yay., İstanbul, 1992,s.86

⁸ Hasibe Mazıoğlu, aynı eser, s.44.

⁹ Yahya Kemâl (Beyatlı), aynı eser, s.83

¹⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 1987, s.164.